

УДК 349.4 (477)

DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.07

Подрез Ю. В.кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка**Оліцький В. О.**кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЗМІН У ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ ТА ФОРМАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1990 – 2000-і роки)

Стаття присвячена вирішенню не дослідженому у наукових працях питанню екологічного виміру земельних відносин та господарювання в аграрному секторі України у 1990–2000-і роки. Автором проаналізовано спробу держави розробити та запровадити концепцію розвитку ринкових земельних відносин та спроби наукового середовища і окремих агровиробників втілити передові досягнення галузі. Визначено умови функціонування аграрної галузі в Україні та їх вплив на екологічний вимір діяльності. Наголошується на відсутності базового документа, який би спрямовував нормативну базу даного питання, що призвело до розпорошеності та безсистемності, а відповідно не-ефективності вітчизняної нормативно-правової бази. Відзначається, що через відсутність відповідного досвіду, наукового обґрунтування та відповідної нормативно-правової бази, в Україні ні орендарі, ні орендодавці не піклувалися про відтворення земельних ресурсів, екологічність агровиробництва.

Ключові слова: сільське господарство, природне середовище, агроландшафт, екологія, агровиробництво, село, землевласник.

The article is devoted to the solution of the issue of ecological measurement of land relations and management in the agricultural sector of Ukraine in the 1990s - 2000s, which has not been studied in scientific works. The author analyzes the attempt of the state to develop and to implement the concept of development of market land relations and the attempts of the scientific environment and individual agricultural producers to implement the advanced achievements of the industry. The conditions of functioning of the agrarian branch in Ukraine and their influence on the ecological dimension of activity are determined. It is emphasized that there is no basic document that would guide the regulatory framework of this issue, which has led to dispersion and inconsistency, and consequently the inefficiency of the domestic regulatory framework. It is noted that due to the lack of relevant experience, scientific substantiation and appropriate regulatory framework, in Ukraine, neither tenants nor property owners did not care about the reproduction of land resources, environmental friendliness of agricultural production.

The article provides a comparative analysis of non-traditional production and economic activities - rural green tourism, introduced in Ukraine after independence and in European countries. In the article, the author cites facts that confirm that in Ukraine the issue of land relations was deliberately politicized in order not to give land transactions as long as possible transparency. This case was usually translated by politicians into the problem of buying and selling land. At the same time, the world practice was not taken into account, when the sale of 0.7-1.0 % of agricultural lands is legally justified.

Key words: agriculture, natural environment, agrolandscape, ecology, agricultural production, village, landowner.

Постановка проблеми дослідження визначається тим, що збереження довкілля та його відновлення є важливою умовою розбудови громадянського суспільства та соціального розвитку. Екологічна політика посідає одне із найважливіших місць у світовому розвитку. Це насамперед пов'язано із інтенсивною виробничою діяльністю людини. Специфікою екологічного руху в Україні є те, що він сформувався в умовах системної трансформації політичної систе-

ми та економічних відносин, розвитку ринкових відносин, створення нових державних і політичних інститутів. Важливою складовою 1990 – 2000-х років в Україні були зміни у земельних відносинах та формах господарювання. На фоні таких кардинальних перетворень важливим є екологічний вимір названих трансформацій.

Аналіз актуальних досліджень з аграрної історії України та становлення нових форм і методів господарювання в українсь-

кому селі на межі XX – XXI ст. свідчить, що серед робіт, присвячених окремим аспектам порушеної проблеми, необхідно виокремити дослідження О. Савченка [Савченко 2002: 50–54], В. Власова [Власов 2005: 132–137], С. Азізова, П. Канінського, В. Скупого [Азізов 2001], Н. Дуброви [Дуброва 2004: 56–60], Н. Грабара [Грабар 1999: 48–51] тощо. Критичний аналіз цих та ряду інших наукових праць дав можливість визначити не вирішені питання. Серед них чільне місце займає екологічний вимір перетворень у земельних відносинах.

Метою статті є аналіз змін у земельних відносинах та формах господарювання в українському селі, визначення місця екологічної складової в даних процесах та основних напрямів екологічної діяльності в аграрному секторі.

Наукова новизна полягає в тому, що дана публікація є однією із перших спроб комплексного аналізу саме екологічної складової аграрних перетворень в Україні у 1990 – 2000-і роки, співвіднесення та порівняння запроваджуваних новацій із досвідом передових держав світу.

Виклад основного матеріалу. Землі сільськогосподарського призначення тобто ті на яких ведеться активний виробничий процес становлять досить цінний економічний ресурс України, виступають важливим елементом вітчизняної екосистеми. Так, проблема набуття землею статусу товару мала супроводжуватись цілеспрямованою роботою з формування у громадян культури економічної поведінки (раціоналізму у ставленні до природи в цілому, глибокої переконаності у винятковій функції землі, угідь, чорноземів, почуття власника).

Держава приступила до формування політичної концепції, яка б забезпечила гармонійність у розвитку ринкових земельних відносин лише на початку 2000-х років. Указ Президента України від 30 травня 2001 р. «Про основні напрямки земельної реформи в Україні на 2001 – 2005 роки» мав за мету забезпечити ефективне використання і підвищення цінності землі [Указ 2001].

Чимало науковців вносили пропозицію із захисту сільгоспугідь від надмірного техногенного навантаження. Повернення до ґрунтозахисних технологій, на їхню думку,

могло бути першим кроком у реалізації загальнодержавної концепції сталого розвитку господарства України, яка включала в себе комплекс завдань із збільшення обсягів виробництва високоякісних продуктів харчування, здійснення соціально-економічних перетворень на селі, формування економічно збалансованого сільського господарства, прискорений розвиток переробної сфери тощо. Справді, Україна мала досвід ведення землеробства на основі безвідвального обробітку ґрунту. Цей спосіб був запропонованим в кінці XIX ст. полтавським агрономом І.Овсинським. Про переваги такого обробітку вказував Т.Мальцев. Практично її впроваджував Ф.Моргун. В 1930-і роки після пилових бур, що пронеслися територіями США і Канади, уряди країн законодавчо змусили фермерів перейти на безвідвальный обробіток. На поч. XXI ст. ним користувались Німеччина, Франція, Італія, Ісландія, Казахстан, Індія, Венесуела. В Україні лише поодинокі господарства вели землеробство ефективно. Приватне підприємство «Агроекологія» Шишацького району на Полтавщині (керівник Герой України С.Антонець) не обробляло угіддя плугом і не використовувало гербіцидів і пестицидів. Практикувало використання сапропелю [Русан 2004: 75–75].

Помилка українського політичного керівництва полягала і в тривалому дотриманні думки, що лише наявність родючих чорноземів може стати гарантією економічного успіху. Домінувала впевненість, що іноземні інвестори рано чи пізно прийдуть і вкладуть кошти. Сталося не так як гадалося. Інвестори, маючи альтернативні шляхи, ішли туди, де було прозоріше правове поле, привабливіші економічні умови.

Працівники сільськогосподарських підприємств переважно не виявляли дієвого економічного інтересу до процесів на виробництві. Латифундисти та великі землекористувачі, які опікалися головним чином витисненням максимального економічного прибутку, були зацікавлені в дешевій робочій силі. Селяни у свою чергу, потрапляючи у безвихідь і не маючи альтернатив прикладання виробничих зусиль, змушені були працювати за вкрай низьку оплату, в тому числі і натуральному вигляді. Таким чином,

складався стійкий стереотип загальної непривабливості праці в аграрному виробництві. Відбувалося формування селянина-індивідуаліста, який використовує виключно власні здібності, розраховує у розв'язанні власних проблем лише на особисті сили. Отже, можна стверджувати, що за роки державної незалежності на селі утверджувався соціальний патерналізм – досить шкідлива форма мислення [Васильчук 2005]. Значна маса селян попросту втрачали віру в краще власне майбутнє, поліпшення особистого добробуту, ставали байдужими до навколишнього світу. Вони також зневірилися у необхідності колективної дії і можливості уповати на суспільні і державні інститути з позиції надії на допомогу [Шпикуляк 2006: 137]. Селянин втратив здатність бачити перспективи власного життя.

В кінці 1990-х років тотальне безробіття на селі активізувало процес пошуку селянами та іншими сільськими жителями нетрадиційної виробничо-господарської діяльності. На Івано-Франківщині це відбувалося у вигляді сільського зеленого туризму – форми туризму, що базувалася винятково та індивідуальній зайнятості невеликої частини селян, що проживають переважно у гірських і передгірських місцевостях. Орієнтовними витоками цього виду діяльності стали винятково гарні ліси і гори, цілюще повітря, наявність водних і лікувальних джерел. Багатьох приваблював активний відпочинок гірськими стежками, а взимку лижні прогулянки, можливості поласувати щойно зловленою рибою, можливість пізнання своєрідних віковичних народних звичаїв, самотньої культури [Главацька 2006: 148].

В Європі, як відомо, сільський зелений туризм традиційно був розвинуто-популярним, оскільки дозволяв людині максимально наблизитись до природи. В Угорщині, Польщі, Італії, Франції така форма відпочинку підтримувалась на державному рівні. В Україні з цією метою була створена Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму.

У розвитку зеленого туризму в країнах зарубіжжя велику роль відігравали громадські формування. Вони проводили на-

вчально-практичну роль і презентували інтереси приватних власників агроосель. Німецьке товариство “Відпустка у сільській садибі” близько 50 років розв’язувало завдання з опрацювання привабливих відпочинкових пропозицій і розповсюджували їх на туристичному ринку, а також проведення навчань, стажування організаторів туристичної роботи. Метою французького товариства «Федерація товариств сільських квартир і гостьових кімнат» була безпосередня допомога сільським підприємцям у створенні, оснащенні, утриманні житла для туристів, презентації власних туристичних послуг. Загальнопольська федерація агро-туристичних господарств “Господарства гостинні” популяризувала такого виду діяльності серед землевласників, проводила сертифікацію ніжліжної бази, підготовку і публікацію агротуристичних каталогів. В Європі діяло близько 120 товариств, які виконували різного роду роботу з організації агротуризму [Кудла 2006: 33].

На рубежі 1990–2000-х років інтерес до цього питання в Європі посилювався і у зв’язку з інтеграційними процесами. Створена Європейська федерація EUROGITES ставила за мету – вплинути на збереження життя і культури на сільських територіях Європи, а також утримання в належному, доглянутому стані природного простору як місця проживання сільського населення; зробити сільські території альтернативою масового туризму; налагодити тісніші зв’язки між містом і селом, сприяти організації на туристичних шляхах зустрічей між людьми з різних країн для їх кращого взаєморозуміння; пізнання, зміцнення миру на планеті [Кудла 2006: 34].

Аналіз нормативно-правових документів дає підстави переконатись у тому, що багато їх були фрагментарними, їм властива була взаємна узгодженість. В Україні не було розроблено і прийнято базового, рамкового закону, на основі якого формувалася б вся наступна нормативно-правова база. Ухвалення Земельного кодексу України стало вагомим чинником розвитку земельних відносин. Водночас, його багато положень мали більше тактичну ціль, а тому швидко застарівали і ставали гальмом процесів, пов’язаних із землею. Інші сегменти

аграрних перетворень не опиралися на базові закони. В провідних країнах світу (Великобританії, Нідерландах, Швейцарії, США) такі закони діють, вони визначали необхідність створення надійної правової бази для заходів, що сприяли ефективному розвитку сільського господарства. Швейцарія ще в 1947 р. внесла в Конституцію статті, які визначали необхідність створення надійної правової бази сільського господарства. А в 1954 р. був прийнятий Закон про сільське господарство, який став основою для послідувочої законодавчої бази. Дещо іншим шляхом пішла Франція, прийнявши в 1960 р. Закон про орієнтацію, спричиненням якого стало забезпечення паритету сільськогосподарських доходів з доходами в інших секторах економіки. На його основі ухвалювалися інші закони, що ставали імпульсом прискореного і ефективного розвитку сільського господарства.

Відсутність такого закону в Україні обмежувала цілеспрямоване формування системи державних законодавчих актів. Відсутність необхідних законів унеможлилювала таку важливу справу, як формування правової культури керівників, виробників. Багато хто цим користався і діяв поза правовим полем. Звичним явищем ставав правовий нігілізм.

Внаслідок ухвалення документи не мали єдиної цілеспрямованості, узгодженості, не підпорядковувались досягненню чітко визначеної кінцевої мети. Залишалось нагальним спрямування законодавчого процесу у найбільш сприятливе русло.

Тому політичні рішення, що ухвалювались державною владою, не мали опертя на базовий закон. Владні структури та посадові особи, що відповідали за сільське господарство, також часто потрапляли поза межі власної компетенції.

Водночас, українські вчені доводили необхідність стратегії розвитку галузі, мало звертали увагу на світову і особливо європейську традицію, що склалась. Практично більшість країн Південно-Східної і Центральної Європи на цей час свої стратегічні плани вибудовували з прицілом на підготовку аграрної сфери і сільських територій до вступу в Євросоюз, переорієнтації та концептуальні засади теорії стійкого розвитку.

У одному з найвдаліших документів, розроблених в умовах незалежності – «Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004 – 2015 роки «Шляхом європейської інтеграції» (2004 р.) сформовано місію інтеграції в Європу та стратегічні цілі: «досягнення стабільного економічного зростання...», «підвищення конкурентоспроможності продукції...», «створення цивілізованих умов проживання у сільській місцевості...» [Шляхом 2004: 184]. Як бачимо, це надто загальні цілі, які покликані були передусім виконувати політичну функцію, окреслювати той курс, по якому збиралася рухатися у розвитку Україна. На відміну від України, Чехія після вступу до ЄС у своїх стратегічних планах сформулировала місію, викладену у словах: «Сільськогосподарські регіони, село, біорозмаїття, вода». Детальніше вона була розвинута у стратегічних програмах розвитку [Губені 2005: 139].

Склалось так, що в Україні виявилась не відпрацьованою теорія аграрних відносин. Отже, вона залишалась позаду практики. Більшість політиків і науковців продовжували розглядати аграрні відносини звужено й ототожнювали їх із земельними відносинами. В радянський час, як відомо, аграрне питання бачилось виключно як питання про земельні відносини, а аграрні відносини розглядались відносинами, пов'язаними з володінням і користуванням землею як основним засобом виробництва.

Ситуація змінилась з набуттям Україною незалежності. Об'єктивна дійсність формувала ситуацію, за якої аграрні відносини покликані були посідати особливе місце в системі інших суспільних відносин, на них покладалось виконання ряду важливих функцій. Справа продовольчого забезпечення в Україні традиційно вважалась важливою. Водночас, складалось так, коли у цій справі допускалась політична легковажність, внаслідок якої країна тривалий час перебувала у стані можливості втрати продовольчої незалежності. На практиці іноді припинувалось значення якісних продуктів харчування в житті людини. Прагнення бізнесу мати надприбутки спонукало їх до постання в Україну неякісної продукції.

В основу змін у майнових і земельних відносинах покладалась вітчизняна наукова концепція, а також законодавчо-нормативна база. Політики часто ігнорували думку науковців та вносили в неї суттєві корективи. Наслідки такої роз'єднаності у підходах науки і політики негативно позначались на якості змін. Наукова концепція передбачала проведення приватизації землі майна державних і колективних підприємств із збереженням цілісності їх земельних і майнових комплексів, організаційної, економічної та соціальної інфраструктури. У світовій практиці досвіду такого порядку змін було мало. В Японії після Другої світової війни великі земельні латифундії викупувались державою у феодалів за помірну плату і передавались або продавались селянам. Землеволодіння латифундистів використовувались фермерами переважно як цілісні земельні масиви на основі оренди земельних масивів. У Голландії великі фермерські господарства утворювались через оренду дрібних земельних наділів, на яких самостійно селяни не господарювали.

В Україні ні орендарі, ні орендодавці не піклувались про відтворення землі і інших основних засобів. В США постійно виникали суперечки між землевласниками і орендарями за кращі умови і строки оренди. Це сприяло удосконаленню орендних відносин. В Україні ж власники землі, часто здаючи в оренду, не мали роботи в тому підприємстві, що користувалось власністю. Такий розвиток подій призводив не до створення середнього класу на селі, а до формування мало чисельної групи багатих менеджерів, з одного боку, а з другого – сільського пролетаріату (наймитів) або і безробітних (безправних).

Науковці Інституту аграрної економіки УААН у ході опитування селян Запорізької області виявили, що 30,5% селян передали в оренду свою земельну частку приватному підприємцю; 29,9% – товариству з обмеженою відповідальністю; 18,3% – фермеру; 9,1% – акціонерному товариству; 7,6% – виробничому кооперативу. Лише 5% приєднали їх до ОСГ.

Особливість вітчизняних відносин були і в тім, що договори оренди паю уклались на 56,8% з селянами-пенсіонерами, що

пояснювалось прагненням їх мати стабільний гарантований дохід та нездатністю за віком та станом здоров'я вести сільськогосподарське виробництво [Єрмаков 2007: 10]. Договори оренди уклались на короткі строки, що суперечило економічним інтересам, унеможливлювало стратегічне планування виробництва та створення господарств оптимальних розмірів.

Питання земельних відносин було свідомо політизоване, аби не надати операціям з землею якомога довше прозорості. Вчені-економісти постійно наголошували на необхідності визнання в системі економіки капіталу землі, який би разом з рентою належав селянам. Ця справа переводилась, як правило, політиками в русло проблеми купівлі-продажу землі. При цьому не бралася до уваги світова практика, коли законодавчо обґрунтовується продаж 0,7 – 1% земель сільськогосподарського призначення. Вчені підтверджували, що такі обсяги є об'єктивними, оскільки відображають природний рух землі. Вся ж інша земля перебувала в заставі з метою одержання кредиту. Як слушно зауважував І.Кириленко, якщо кредит не повертався, банк землю в ешелон не вантажив і не вивозив. Банк шукав іншого менеджера, який би міг відпрацювати кредит і дати прибуток [Кириленко 2004: 74].

Ринок землі в розвинутих країнах мав обмежений обсяг – від 1 до 2% загальної площі за рік, зокрема в США, Ірландії – 1-2%; Великобританії, Франції, Італії – 2; Німеччині, Голландії, Бельгії – 1,5–2,5; Данії – 4% [Граб 1999: 48]. Він виступав засобом перерозподілу родючих земель між їх власниками на основі конкурентного попиту і пропозиції, що забезпечувала купівлю-продаж земельних ділянок або прав на них, визначення вартості землі та визнання її капіталом і товаром, встановлення рівноваги цін на землю в різних регіонах країни.

Світовий досвід свідчив, що держава повинна всебічно контролювати рух землі, наслідуючи досвід Німеччини, де всі угоди щодо відчуження угідь здійснювались спеціальним дозволом. У Франції, щоб не допускати зосередження великих земельних площ у руках окремих землевласників, функціонували спеціальні товариства сільсь-

когосподарського землеустрою. Їм та орендарям ділянок, які продавались, надавались першочергові права купівлі. Претенденти на придбання землі повинні були мати досвід сільськогосподарської діяльності не менше трьох років або диплом про аграрну освіту.

В Канаді в операцію купівлі-продажу землі включається не більше 1% угідь. У США процедура продажу ділянки тривала до 20 років. У Німеччини кредити під такий предмет застави як земля взагалі не надався, а виділявся під статус фермера (фінансовий стан, платоспроможність). У переважній більшості країн світу громадянин, який не мав сільськогосподарської освіти, як правило, не мав право купувати землю сільськогосподарського призначення.

Для України міг бути показовим приклад врегулювання проблеми купівлі-продажу землі тими державами, що вступили до ЄС. Угорщина, привівши земельне законодавство до вимог ЄС, домоглася на 10 років мораторію на купівлю землі іноземцями, тобто до того часу, коли вартість землі урівняється з країнами ЄС. Водночас іноземець, що мешкав в Угорщині понад три роки і мав намір зайнятися виробництвом сільськогосподарської продукції, набував права купівлі сільгоспугіддя [Власов 2005: 133].

В Україні невинуватено відбувалося усунення держави від регулювання відносин власності на землю. Більшість західних країн постійно цей інститут приватної власності на землю удосконалювали, а тому втратив риси необмежених прав володіння і користування. У Німеччині за конституцією право власності на землю обмежувалося зобов'язанням використовувати її в суспільних інтересах. Земельне право забороняло дробити фермерські господарства, використовувати за нецільовим і непродуктивним використанням сільгоспугідь. Держави заходу, не відмінюючи приватної власності на землю, брали на себе все більше контрольних функцій за її використанням і володінням, стежили за операціями з передачі землі, аби не допустити спекуляцій.

Зміни в землекористуванні відбувалися часто у напрямку практично неконтро-

льованої парцеляції земель. Розвинуті аграрні країни намагалися діяти у зворотному напрямку і не допускати подрібнення господарських суб'єктів, сприяли концентрації земельної власності і землеволодіння. На переваги концентрації сільгоспвиробництва вказували і українські вчені. Це при зародженні фермерського руху вони обґрунтовували раціональні розміри фермерських господарств зернового напрямку у 300 – 400 га [Азізов 2001: 251–252]. У країнах ЄС ця проблема регулювалася як економічними, так і адміністративно-правовими важелями. Конституція Італії встановлювала розміри мінімально рентабельної ділянки в 50 – 100 га. Застереження від подрібнення ділянок існували в законодавстві багатьох країн світу [Юрченко 2003: 30].

Функціональна стратегія аграрного виробництва, на жаль, тривалий час законодавчо не зв'язувалась з економічною ситуацією. Адже воно за умов неналежної організації, відсутності екологічного аудиту могло наносити довіклію непоправної шкоди. За підрахунками фахівців, внаслідок техногенного навантаження регіонів 85% території України забруднені, 18% – вражено ерозією, 20% земель забруднені важкими металами. Угіддя завалені відходами виробництва. Всього їх нагромаджено близько 25 млрд. т., площі під ними – 160 тис. га. На 1 громадянина припадало 400 т. відходів. У результаті такої організації господарювання близько 35% населення дихало повітрям, насиченим токсичними речовинами, які удвічі більше допустимих розмірів. У цілому лише 1 із кожних 10 га сільгоспугідь мав нормальний екологічний стан [Савченко 2004: 100].

В Україні у 1990-х роках постала проблема застосування органічних добрив з тим, аби підтримувати баланс гумусу. В Харківській області у 2000 – 2002 рр. удобрювалося лише 3% посівів [Дуброва 2004: 57]. До чинників, які спричиняли обмеженість внесення, належать: неможливість залучення в умовах кризового фінансово-економічного стану аграрних формувань достатніх обсягів паливно-мастильних матеріалів; скорочення поголів'я худоби. Країни Європи і США у цю справу вже ввели сучасні технології. Широко використовую-

лось для переробки гною та інших органічних відходів в екологічне органічне добриво, технологія вермикультури (розведення каліфорнійського черв'яка). За вмістом гумусу таке добриво в 4 – 8 разів перевищувало гній і компости. Технологія ефективна була ще й тим, що маса, яка вивозилась на поля, у 5 – 10 разів легша за гній.

У розвинутих країнах світу проблема збереження високої родючості ґрунтів стояла не лише перед працівниками сільського господарства, а й перед суспільством у цілому. У США на початку 2000-х років діяло близько 30 державних програм, спрямованих на боротьбу з деградацією ґрунтів. Учасники їх діяли на громадських засадах. Водночас уряд використовував різні економічні стимули, щоб мотивувати фермерів проводити ґрунтозахистні заходи. Фермер позбавлявся права на фінансову державну допомогу, якщо він не мав схваленого Службою охорони ґрунтів плану ефективних ґрунтоохоронних заходів і не втілював його на еродованих землях [Корчинська 2004: 33].

В Україні ставлення до проблеми збереження родючості ґрунтів виробничників зберігало багато в чому радянський підхід, що базувався на державному контролі і адміністративно-командних методах. Це в окремих випадках спричиняло недбалість, а з іншого – негативне ставлення до добрив як можливої загрози здоров'ю. Таке уявлення було хибним, оскільки, за визнанням зарубіжних експертів, загрозу здоров'ю і оточуючому середовищу несли не мінеральні добрива, а практика не вмілого їх застосування. Т.з. державна система постачання добрив проіснувала до 1996 р., поступово руйнуючись через відсутність коштів. У послідувачі чотири роки добрива постачались під заставу майбутнього врожаю згідно заплутаних і неефективних щорічних постанов уряду. Обсяги поставок з року в рік зменшувались. Якщо в 1996 р. постачалось 5,3 млн. т., то в 1999 р. – 4,2 млн., відповідно 21 і 18 кг/на га поживних речовин [Корчинська 2004: 34]. Маючи низьку платоспроможність, сільгосппідприємства обростали боргами і звикли до власної пасивної участі на ринку. У свою чергу хімічні підприємства змушували

сільгоспвиробників відмовлятися від добрив і шукати ринків збуту за рубежом.

В 2001 р. держава, як відомо, відсторонилася від потреб села. Як наслідок, відбулося різке падіння урожайності.

14 січня 2004 р. уряд ухвалив постанову «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва, та про надання повноважень з регулювання цін на мінеральні добрива», під яку з Держбюджету було виділено 140 млн. грн. для компенсації вартості мінеральних добрив, та встановлювались граничні рівні оптово-відпускних цін. Уряд, захищаючи передусім хімічні підприємства, свідомо звужив коло можливих покупців, ввівши норму, за якою їх визначали спеціальні комісії зі складу начальників головного управління сільського господарства і продовольства обласних держадміністрацій, представника фінансового територіального органу та громадських організацій. Критерії відбору не вказувались. Таким чином, більшість підприємств не могли розраховувати на державну підтримку і по можливості закуповували добрива по 1967 грн. за тону, що на 13% вище цін, які сплачували підприємства «щасливчики». Проте слід зазначити, що навіть вони спочатку сплачували повну вартість і лише потім одержували компенсацію [Корчинська 2004: 35].

В Україні пріоритет сільського господарства лише політично декларувався. Земля як природний ресурс використовувалась неповно. Недооцінювалась реальність: при укладанні ресурсів в українські чорноземи на рівні європейських країн, їх віддача б була удвічі вищою.

Інтенсифікація виробництва, яка педальовалась державами світу і Україною зокрема, в 1970 – 1980-і роки мала негативні наслідки – почався катастрофічний спад родючості ґрунтів. У 1986 р. на симпозіумі в Римі вчені багатьох країн сформували нові принципи ведення сільського господарства, в яких інтенсифікація доповнювалась агро-екологічними принципами збереження агро-ресурсів і якості природного середовища, де живуть люди. Реалізація цих заходів мала на меті втілення «другої земельної рево-

люції» [Савченко 2002: 53]. В основу ідеї цих змін ставилось лувіництво. Це означало, що площа ріллі мала скорочуватись, а частка багаторічних культур збільшуватись. Луки мали стати постачальниками найдешевший і високоякісних кормів, формотворчим елементом агроландшафту, біологічного розмаїття.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна стверджувати, що в українському селі 1990 – 2000-х років попри зміну земельних відносин та форм господарювання неактуалізованим, а відповідно не вирішеним залишався екологічний вимір. Переважна більшість

національних аграріїв не брала до уваги цей фактор, виснажуючи ґрунти та не дбаючи про їх раціональне використання та відновлення. Власники землі – орендодавці та орендарі не брали до уваги міжнародний досвід, держава не забезпечила необхідних умов для реалізації екологічної складової. Значна частина чиновників та населення необґрунтовано покладала надії на міжнародних інвесторів, які мали б, на їхню думку, вирішити ці питання. Внаслідок такої ситуації в Україні продовжувався спад родючості ґрунтів, постала проблема ефективного застосування органічних добрив.

ЛІТЕРАТУРА

- Азізов С.М., Канінський П.К., Скупий В.М. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах / За ред. С.М.Азізова. К.: ІАЕ, 2001. 397 с.
- Васильчук Ю. Україна залишається патерналістською державою // Україна business. 2005. 1 жовтня.
- Власов В.І., Саблук Р.П. Проблеми вступу України до Європейського Союзу // Економіка АПК. 2005. №2. С. 132–137.
- Главацька В.В. Сільський зелений туризм: сутність, функції, основи організації // Економіка АПК. 2006. №10. С. 148–155.
- Граб Н.Я. Земля як товар у ринкових умовах Закарпаття // Економіка АПК. 1999. №9. С. 48–51.
- Губені Ю.Е. Концептуальні напрями стратегічного розвитку аграрної політики Чеської республіки // Економіка АПК. 2005. №8. С. 139–146.
- Дуброва Н.Г. Застосування органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах Харківської області // Економіка АПК. 2004. №5. С. 56–60.
- Єрмаков О.Ю., Кравченко А.В. Розвиток регіонального ринку оренди сільськогосподарських земель // Економіка АПК. 2007. №6. С. 10.
- Кириленко І.Г. Аграрна реформа: час соціальних пріоритетів // Економіка АПК. 2004. №3. С. 74.
- Корчинська О.А. Роль держави у забезпеченні відт-

- ворення родючості ґрунтів // Економіка АПК. 2004. №9. С. 33–36.
- Кудла Н.Є. Роль органів місцевого самоврядування у розвитку агротуристичного руху // Економіка АПК. 2006. №2. С. 30–34.
- Русан В.М. До концепції перспективного розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні // Економіка АПК. 2004. №8. С. 72–77.
- Савченко О.Ф. Екологозберігаючі заходи розвитку аграрного виробництва // Економіка АПК. 2002. №10. С. 50–54.
- Савченко О.Ф., Карпенко І.Л. Економіко-екологічний аудит у сільськогосподарських підприємствах // Економіка АПК. 2004. №2. С. 100–105.
- Указ Президента України «Про основні напрямки земельної реформи в Україні на 2001–2005 роки» // Урядовий кур'єр. 2001. №97. 2 червня.
- Шляхом європейської інтеграції. Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 роки. К.: ІВЦ Держкомстату, 2004.
- Шпикуляк О.Г. Мотивація формування людського та соціального капіталу в аграрній сфері // Економіка АПК. 2006. №10. С. 135–140.
- Юрченко А.Д. Економіко-правове забезпечення розвитку земельних відносин у ринковому економічному середовищі // Економіка АПК. 2003. №4. С. 28–31.

REFERENCES

- Azizov S.M., Kaninskyi P.K., Skupyi V.M. Orhanizatsiia vyrobnytstva i ahrarnoho biznesu v silskohospodarskykh pidpriemstvakh / Za red. S.M.Azizova. K.: IAE, 2001. 397 s.
- Vasylchuk Yu. Ukraina zalyshaetsia paternalistskoiu derzhavoiu // Ukraina business. 2005. 1 zhovtnia.
- Vlasov V.I., Sabluk R.P. Problemy vstupu Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu // Ekonomika APK. 2005. №2. S. 132–137.
- Hlavatska V.V. Silskiy zeleniy turizm: sutnist, funktsii, osnovy orhanizatsii // Ekonomika APK. 2006. №10. S. 148–155.
- Hrab N.Ia. Zemlia yak tovar u rynkovykh umovakh Zakarpattia // Ekonomika APK. 1999. №9. S. 48–51.
- Hubeni Yu.E. Kontseptualni napriamy stratehichnoho rozvytu ahrarnoi polityky Cheskoï respubliky // Ekonomika APK. 2005. №8. S. 139–146.

- Dubrova N.H. Zastosuvannia orhanichnykh dobryv u silskohospodarskykh pidpriemstvakh Kharkivskoi oblasti // Ekonomika APK. 2004. №5. S. 56–60.
- Yermakov O.Iu., Kravchenko A.V. Rozvytok rehionalnoho rynku orendy silskohospodarskykh zemel // Ekonomika APK. 2007. №6. S. 10.
- Kyrylenko I.H. Ahrarna reforma: chas sotsialnykh priorytetiv // Ekonomika APK. 2004. №3. S. 74.
- Korchynska O.A. Rol derzhavy u zabezpechenni vidtvorennia rodiuchosti gruntiv // Ekonomika APK. 2004. №9. S. 33–36.
- Kudla N.Ie. Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u rozvytku ahroturystychnoho rukhu // Ekonomika APK. 2006. №2. S. 30–34.
- Rusan V.M. Do kontseptsii perspektyvnoho rozvytku silskohospodarskoho zemlekorystuvannia v Ukraini // Ekonomika APK. 2004. №8. S. 72–77.

Savchenko O.F. Ekolohozberihaiuchi zakhody rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva // *Ekonomika APK*. 2002. №10. S. 50–54.

Savchenko O.F., Karpenko I.L. Ekonomiko-ekolohichnyi audyt u silskohospodarskykh pidpriemstvakh // *Ekonomika APK*. 2004. №2. S. 100–105.

Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro osnovni napriamky zemelnoi reformy v Ukraini na 2001–2005 roky» // *Uriadovi kurier*. 2001. №97. 2 chervnia.

Shliakhom yevropeiskoi intehratsii. Stratehiia ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2004–2015 roky. K.: IVTs Derzhkomstatu, 2004.

Shpykuliak O.H. Motyvatsiia formuvannia liudskoho ta sotsialnoho kapitalu v ahrarnii sferi // *Ekonomika APK*. 2006. №10. S. 135–140.

Yurchenko A.D. Ekonomiko-pravove zabezpechennia rozvytku zemelnykh vidnosyn u rynkovomu ekonomichnomu seredovyshchi // *Ekonomika APK*. 2003. №4.

УДК 94(477.64)

DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.08

Стещенко Н. Л.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук

Донбаської державної машинобудівної академії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0143-2916>

Бородай А. В.,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук

Донбаської державної машинобудівної академії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6966-8533>

Чоста К. С.,

студент другого курсу спеціальності 052 «Політологія»

Донбаської державної машинобудівної академії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2513-5644>

ДЕПОРТАЦІЯ БОЙКІВ НА ДОНБАС 1951 р.: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ОЧИМА СВІДКІВ

У статті досліджуються культурні, соціальні, кліматичні та інші проблеми переселення бойків на Донбас у 1951 р., спираючись на усні свідчення очевидців тих подій. Матеріали було зібрано під час краєзнавчої експедиції. Проаналізовано стан, тенденції і динаміку трансформації ідентичності депортованих бойків, нині жителів сіл Донецької області. Визначено масштаб та причини булінгу бойків з боку місцевого населення. Усні свідчення очевидців щодо культурних, соціальних, кліматичних та інших проблем переселення бойків на Донбас у 1951 р. є значущим та нетривким джерелом інформації стосовно деталей депортації. Шляхом інтерв'ю були отримані цінні факти щодо переселення жителів сіл Задвір'я та Гошів Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області до сіл Яковлівка та Староварварівка Олександрівського району Донецької області. Було вивчено основні передумови та причини депортації, надана оцінка ролі влади в цьому процесі. Чітко окреслено умови депортації та порушення прав людини під час переселення. З'ясовано місце культурної спадщини бойків Донбасу в формуванні національної ідентичності, сучасних міжетнічних, міжконфесійних відносин. Також виявлено, що бойки після переселення зазнали чималої трансформації, пов'язаної із зовнішнім середовищем та оточенням.

Ключові слова: бойки; депортація; Донбас; національна ідентичність; права людини; селянство; усні свідчення.

Purpose of work – to investigate cultural, social, climatic and other problems of migration of boyki on Donbas in 1951, leaning against the verbal certificates of eyewitnesses of those events. Materials were collected during a regional expedition. Research methodology is based on principles of objectivity, historical method, system and scientific character. General historical methods are used: retrospective, problem-chronologic, comparative. The method of concrete sociological researches is applied also: questioning, interview. Scientific novelty. The state, tendencies and dynamics of transformation of identity of the deported boyki, is analysed, presently habitants of villages of the Donetsk area. Scaled and reasons of bullying boyki from the side of local population. Conclusions. Verbal certificates of eyewitnesses in relation to cultural one, social, climatic and other problems of migration of boyki on Donbas in 1951 p are a meaningful and flimsy information generator on the details of deportation. By an interview valuable facts were got in relation to